

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У НІГЕРІЙСЬКІЙ ПОСТКОЛОНІАЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ (роман Ч. Ачебе „Спокою більше немає”)

Розглядаються основні чинники формування нової ментальності у нігерійській постколоніальній практиці. Акцентовуються природні суперечності так званої подвійної спадковості сучасного африканця та роль цих протиріч у формуванні нової постколоніальної свідомості.

Ключові слова: Нігерія, Ігбо, національна ідентичність, постколоніальна ментальність, подвійна спадковість, автентична культура, конфлікт, Ч. Ачебе.

Англомовна нігерійська література формувалася на межі двох епох: колоніального періоду та постколоніальної доби. В цей час англійська мова стала не лише офіційною мовою Нігерії, але й мовою спілкування національної культури нігерійців. Тому англомовна література як чинник нігерійської словесності колоніального та постколоніального періодів є органічним явищем у літературі ХХ ст., а такі письменники, як Ч. Ачебе та А. Тутуола, усвідомлюються повноправними англомовними учасниками світового літературного процесу. Ці автори належали до покоління, яке з невиразних та нестабільних спільнот, що були під ігом колонізаторів, намагалось створити нігерійську націю та сформувати нігерійську національну свідомість. Відтак у своїй творчості Ч. Ачебе порушує питання маргінального стану країни в час переходу від статусу колоніальної території в статус незалежної держави [4, с. 82], звідси основною проблемою романів письменника стає Нігерія.

Вже перший роман Ч. Ачебе „Розпад” (1958) визначив провідне місце письменника у сучасному нігерійському літературному процесі. Другий його роман „Спокою більше немає” (1960) є своєрідним продовженням вищезгаданого тексту. Однак якщо „Розпад” відображає явища, які мали місце на межі ХІХ – ХХ ст., то події в „Спокою більше немає” відбуваються у 50-х роках ХХ ст., тобто за кілька років до здобуття Нігерією незалежності (1960). В цьому аспекті значущим чинником виглядає т.зв. персоносфера роману. Обі, центральний персонаж твору, є внуком Оконкво, головного героя першого роману письменника. Обидва ці тексти показують зміну суспільного ладу Нігерії, однак „Розпад” позначає кінець епохи традиційного порядку в історії Ігбо і впровадження нових правил білою людиною, а „Спокою більше немає” демонструє кінець періоду імперіального правління в Нігерії та початок самоуправління, і якщо в оточенні Оконкво панівними були відвага та відданість традиціям, то

Обі є типовим представником нового покоління, нащадком іншої „гібридної культури” [див. 7; 9]. Середина ХХ ст. стає часом переходу до незалежності, періодом постколоніалізму, і нігерійці намагаються усвідомити нові вимоги свого маргінального післяколоніального становища. Ментальні зміни характеризуються непевностями, конфліктами та страхами, через що персонажі вищевказаних романів потрапляють у руйнівні ситуації, з яких не можуть знайти виходу.

Специфіка творчості Ч. Ачебе відбиває неоднорідність африканського суспільства, співіснують різні етнічні культури. У „Спокою більше немає” письменник розробляє тему незримі нестабільності між африканською та колоніальною цивілізаціями. Не випадково С. Гіканді справедливо визначає боротьбу за створення нової нігерійської культурної та національної ідентичності однією з основних тем цього твору [4, с. 80]. Зображення конфлікту між „новим” і „старим”, тобто зіткнення патріархальних пережитків із новими формами існування, закономірно є однією з особливостей творчості Ч. Ачебе. Відтак у романі стає також провідною тема внутрішнього стану особистості на зламі епох та втрати її ідентичності.

Подібно до інших зразків постколоніальної літератури, „Спокою більше немає” пронизаний напругою „подвійної спадковості”: доколоніальної та колоніальної [6, с. 173]. У творі зображено природні суперечності подвійної спадковості сучасного африканця, який повинен узгоджувати своє повсякденне життя між набутими західними звичаями та вродженими автентичними традиціями. Тут постає проблема не лише „культурного ініціатора”, а й того, наскільки далеко він може зайти як першопроходець, чи вдасться йому переступити межу і зламати батьківські традиції, не втративши власної ідентичності [6, с. 173]. За справедливим спостереженням К. Букера, Ч. Ачебе у своєму романі обіграє цю подвійну спадковість, щоб підкреслити, наскільки світ змінився через два покоління, і „який значний виклик робить це наступництво для подальшої постколоніальної національної ідентичності” [9, с. 175] (тут і далі переклад з англ. наш. – О.Ш.). У „Спокою більше немає” провідною є стурбованість автора щодо європейської ідентичності, яку письменник прагне заперечити. Не випадково письменник вдається до подвійних опозицій: традиційне – сучасне, усне – писемне, Ігбо – європейці тощо [4, с. 79], оскільки дуалізм є центральним у структурі ментального мислення Ігбо. У своїх творах автор прагне передати важливість культури африканців і відродити придушені колонізаторами звичаї.

Обі Оконкво – молодий чоловік з європейською університетською освітою, який, унаслідок складної ситуації, позичає гроші, потім бере хабар і в результаті опиняється у в’язниці. У творі Ч. Ачебе порушує актуальну та дещо бунтівну тему корупції у тогочасному нігерійському суспільстві, проте проблема полягає не лише в корумпованості суспільства, а в соціальному сприйнятті цього.

У „Спокою більше немає” офіційна корупція є лише одним із виявів суспільного занепаду. Ключовою темою постає внутрішній стан особистості перехідного періоду. Роман Ч. Ачебе чітко віддзеркалює протистояння автентичної та домінуючої культур, позаяк письменник не просто прагне зобразити національне пробудження нігерійців, а, за словами С. Гіканді, також хоче показати ті умови, за яких нігерійська нація була відновлена та заново створена новим поколінням, та з якими проблемами вона стикалася на шляху до цього [4, с. 85]. Хоча Обі презентує погляди автора щодо національної свідомості, проте його думка про нігерійську націю як незалежного від автора персонажа ґрунтується на загальному непорозумінні відносно того, що „нація досягне успіху лише тоді, коли молода генерація повністю звільниться від колоніальної ментальності, засвоєної старшими поколіннями” [3, с. 146-147]. На переконання С. Гіканді, проблема полягає не стільки в істинності цього твердження, скільки в помилці, яка була його основою: нездатності молодого покоління досягнути нові принципи створення нігерійських установ, формування нігерійського способу життя та ментальної сутності нігерійця як такого [4, с. 86]. Підкреслюється (Е. Саїд), що „колоніалізму мало просто утримувати народ у своїх лещатах і спустошувати його розум, вилучаючи звідти всі форми і зміст. За дещо викривленою логікою він звертається до минулого цього народу і спотворює, нівечить та руйнує його” [1, с. 334-335], тож своєю творчістю Ч. Ачебе намагається переконати нігерійців у наявності цінності власної культури.

У романі простежується вплив британського колоніалізму в Західній Африці та підкреслюються соціальні та економічні дилеми, з якими стикаються африканські країни, як узагальнюється в літературі про цей твір [див. 9, с. 175]. Читач спостерігає дивну ситуацію: незалежність країни близько, проте люди ще зовсім не готові до самоуправління. На думку Обі Оконкво, найкращим виходом із ситуації є освіченість. Він працює чиновником, відповідальним за навчальні стипендії. Ця посада спокуслива, позаяк все більше і більше співвітчизників головного героя прагнуть здобути добру освіту. Обі вірить, що освіченість – це ліки від корупції, оскільки „комунальні служби Нігерії залишатимуться корумпованими доти, поки молоді люди з європейською університетською освітою не замінять старі керівні кадри” [2, с. 42]. Однак, на противагу Обі, його керівник англієць містер Грін впевнений, що освіта є марнуванням часу і грошей, адже за своєю сутністю всі африканці однаково корумповані. „Всі вони корумповані,” – повторював містер Грін. „Взагалі-то я за рівність. Проте я б не погодився жити в Південній Африці. Рівність рівністю, а факти фактами” [2, с. 11]. Шовінізм містера Гріна проявляється у його грубій формі висловлювань про африканців. Для цього урядовця Обі та інші африканці належать до іншої раси зі своєю, чужою для нього ментальністю та психологією: „Це ж факт, що протягом століть африканці були жертвою найгіршого в світі клімату і всіх можливих хвороб. Це не їх провина, але вони виснажені і

морально, і фізично. Ми дали їм західну освіту. Та яка з неї користь?” [2, с. 11]. Важливо, що така думка є одним із колоніальних кліше, упередженість та суб’єктивізм якого очевидні.

Ч. Ачебе намагається показати, що Обі Оконкво є логічною жертвою цивілізації ХХ ст., оскільки трагедія головного героя – це трагедія сучасної людини у світі викривлених і змінених цінностей [7, с. 154]. Духовне збентеження Обі виникає через боротьбу ідеалів, засвоєних головним героєм під час подорожі в Англію, та вимог прагматичного суспільства Лагоса. Його трагедію спричинено руйнуванням в ньому самого ідеаліста через марнотратні сили сучасної цивілізації [7, с. 154]. Обі повертається на батьківщину, сповнений надій і сподівань, у мріях про чудове майбутнє для своєї країни. Проте реальна Нігерія виявляється повною протилежністю цьому. Сформований попереднім досвідом образ Нігерії як стабільного світу виявився цілком невідповідним реальності, і лише в Англії в уяві Обі він похитнувся: „Саме в Англії Нігерія стала для нього більше ніж просто словом. Це була перша послуга, що зробила йому Англія” [2, с. 19]. Втім ми спостерігаємо заміну попереднього бачення лише іншим нереальним уявленням героя персонажа про свою країну: фікція замінюється іншою фікцією. Відтак після повернення на батьківщину Обі бачить справжню Нігерію: „...Нігерія, куди він повернувся, дуже відрізнялася від тої картини, що малювалася йому впродовж всіх цих років. Багато чого він уже й не пам’ятав, а багато що, наприклад нетрі Лагоса, взагалі бачив уперше” [2, с. 19]. Раніше утверджений образ батьківщини руйнується в одну мить, коли нігерієць змушений заплатити при в’їзді в Лагос: „Стара добра Нігерія” [2, с. 36]. Обі Оконкво знову вдома.

Ч. Ачебе малює знакову зустріч Обі з членами Прогресивного Союзу Умофії після проїзду в Лагос. Саме тут яскраво проявляється конфліктне зіштовхування між традиційними та сучасними цінностями – одноплемінники очікують, що Обі прийде в костюмі та красиво говоритиме, а натомість він одягає просту сорочку і говорить буденно: „Всі були одіті в *aghada*, або європейський костюм, і лише почесний гість, через нестерпну спеку, з’явився в сорочці. Це була перша помилка Обі. Всі сподівалися, що молодий чоловік, який щойно повернувся з Англії, одінеться пристойніше” [2, с. 36]. Ця неформальність Обі демонструє його небажання спрощувати проблему до вимог жителів Умофії. Проте альтернативність проблеми вибору однієї з двох культур не здається Обі нерозв’язанною.

Головний герой намагається балансувати на межі культур, і спочатку йому це непогано вдається. Приїхавши після розлуки в знайоме з дитинства селище, Обі неначе потрапляє в новий світ, де продовжує панувати стабільність та спокій. Утім, спокійному сільському суспільству Ч. Ачебе протиставляє місто – джерело можливостей та прогресу. Саме тут можна заробити грошей, щоб згодом одержати гарну університетську освіту, вигода від якої незаперечна. Однак навіть західна освіта Обі не утримує його

осторонь традиційних та консервативних поглядів свого клану. Він знаходиться на межі: будучи відчуженим від села і від міста, він розривається, не знаючи, що вибрати. У цьому – джерело морального вагання головного персонажа. Краяни бачать у постаті Обі героя нового покоління, пишаються тим, що саме вони першими серед сусідів послали члена свого клану на навчання в Англію: „Ми першими серед дев'яти сіл послали свого сина в країну білої людини. Велич була ознакою Ігуедо з незапам'ятних часів” [2, с. 57]. Однією з причин внутрішнього конфлікту головного персонажа якраз і послужило те, що люди з племені покладали на нього надто багато надій і сподівань.

Повернення додому супроводжує не лише радість, а й певні обов'язки сина, брата і члена клану: треба допомагати батькам, щомісячно оплачувати школу молодшому брату, віддавати позику за навчання. Окрім того, маючи певний соціальний статус, Обі повинен мати машину з водієм, помічника вдома, відповідний одяг тощо, а це вимагає значних затрат. Таким чином, хоча зарплатня Обі в кілька раз вища, ніж в інших, він теж виявляється заручником обставин і розривається між своїми ідеалами та невпинно зростаючими вимогами життя.

Роман відкриває перед європейським читачем ще один значущий для усвідомлення специфічності нігерійської ментальності епізод, пов'язаний з існуючим дотепер феноменом *osu* [див. про це детальніше 9]. Причиною негараздів було рішення Обі одружитися з Кларою, яка належить до *osu*, – недоторканих, – а згідно з традицією, члени клану не мають права одружуватися з *osu*. Обі прагне бути першим, хто зламає цю традицію. Це рішення є остаточним, і за словами головного героя, „навіть мати не зможе його спинити” [2, с. 76]. Позиція Обі ґрунтується на переконанні, що для людини з його освітою ці застарілі традиції відмерли. Обі наводить багато аргументів, серед них релігійні вірування, згідно з якими всі люди – рівні, інститут *osu* – це пережитки минулого, і необхідний перехід до нового суспільного устрою, позбавленого ментальних баластів. Проте батько молодого чоловіка залишається непохитним, кажучи, що „слід дотримуватися традицій своїх батьків” [2, с. 127]. Навіть після розмови з матір'ю, яка погрожує вбити себе в разі одруження сина, його рішення залишається незмінним. На відміну від Обі, Клара дивиться на світ більш реалістично, розуміючи, що одруження помилкове. Обидва погоджуються з її аргументами. Можливо, це і слід вважати першим кроком до занепаду головного героя.

Наведемо значуще порівняння батьком Обі *osu* з проказою: „*Osui* це як проказа в головах наших людей. Сину, я благаю тебе, не принось прокази в свою сім'ю. Якщо ти це зробиш, то твої діти і діти твоїх дітей, і внуки твоїх внуків проклинатимуть тебе. Я прошу не за себе, мені вже залишилось небагато. Ти принесеш печаль на свою голову, і на голови твої дітей...” [2, с. 127]. Ми бачимо, що коли у романі „Розпад”, з проказою автор порівнює білу людину, то в своєму

наступному творі це порівняння стосується недоторканності застарілих звичаїв і традицій, яких слід дотримуватися, щоб не стати до кінця життя „прокаженим”.

Для розкриття ментальності органічною стає також тема мови. В романі „Розпад” автор неодноразово наголошує на важливості мовленнєвої культури, зокрема прислів'їв у побуті племені. В „Спокою більше немає” Ч. Ачебе показує, що молоде покоління наслідує стиль мовлення колонізаторів, від чого, за зауваженням Дж. Коулмана, їхня мова „характеризується недоречністю та помилковістю використання довгих слів під час помпезних промов та показового виставляння власної освіченості” [3, с. 146]. В даному разі не важлива правильна побудова речення, оскільки цінність слів полягає більше в милозвучності, аніж у змісті: „Він говорив англійською мовою, і вони нею захоплювалися, навіть якщо і не розуміли. Вона була для них як сушене м'ясо, що аж тануло в роті” [2, с. 39]. Протилежним прикладом цього є вже згадана промова Обі перед членами Прогресивного Союзу Умофії. Він ігнорував красиві, високопарні вислови, викликаючи цим обурення одноплемінників. На відміну від молодих, старі члени племені зберегли повагу до своєї специфічної культури мовлення. Описуючи краївку головного героя, автор намагається передати культуру племені за допомогою слів, використовуючи все красномовство Ігбо. А під час промови старійшини племені Одогво про повернення Обі Оконкво і безперервність величі минулого читач немовби повертається в це вже архаїчне минуле: „З Ігуедо виходять великі люди, – казав Одогво, змінюючи тему. – Коли я був молодим, я знав їх – Оконкво, Езеду, Обіріку, Около, Нвосу”. Він перераховував їх на пальцях. „І багатьох інших, їх не перерахувати, як піщинок. Кожен чув про Нду, Нвосісі, Ікеді, Обіку і їхнього брата Івеку – всі вони знані. Свого часу це були великі люди” [2, с. 57].

В цьому ж таки аспекті слід зауважити, що, крім мистецтва говорити, Ігбо також дуже цінують написане слово і визнають його силу: „Соком uli наші жінки робили чорні візерунки на своєму тілі. Це було красиво, але швидко зникало. Якщо воно трималося два тижні, то воно трималося довго. Старі люди інколи говорять, про uli, яке ніколи не тьмяніє, однак ніхто ніколи його ще не бачив. Ми побачили його сьогодні в білої людини. Якщо подивитися на те, що було написане двадцять років тому, воно ніскільки не змінилося. Вони ніколи не кажуть одне сьогодні, інше завтра, а ще інше через рік чи два. Окойє в книжці сьогодні не може стати Оконкво завтра. В Біблії сказано: що написано, те написано. Це uli не зникає ніколи” [2, с. 121]. Обі та його батько визнають писемність своєю особистісною ознакою, частиною себе, ідентифікуючи себе в такий спосіб з європейцями. Проте не лише родина Оконкво визнає владу письменства. Прогресивний союз Умофії теж розуміє, що, маючи освіченого країнина, можна пробитися у верхні ешелони влади та досягнути успіху.

Аналізуючи образ головного героя, ряд авторів (наприклад, Ф. Роджерс) вважає Обі неминучою жертвою культурного конфлікту, характерного для Нігерії, що знаходиться на перехресті культур, і може бути відповідною лише власній або західній цивілізації [8, с. 165]. Проте Ч. Ачебе, на наш погляд, наполягає на тому, що проблема криється не лише в неможливості країни швидко пристосуватися до урбанізованого світу. Справжня проблема – у сприйнятті молодою людиною самої себе, того, ким вона є. Свідомість Обі формувалася під впливом двох сил: західної цивілізації та автохтонної культури і цінностей племені Ігбо. Обі рішуче ідентифікує себе із західною цивілізацією, відкидаючи низку автентичних звичаїв, наприклад полігамність, традиційні релігійні вірування, „титули”, здобуті у змаганнях, тощо. За словами Е. Саїда, „у цьому світі можливий універсалізм, який не є примусовим і обмеженим і який не зводить людину до тільки однієї ідентичності, стверджуючи, що всі ірландці – це лише ірландці, індійці – лише індійці, африканці – лише африканці й так далі *ad nauseum*” [1, с. 324]. Обрати західну культуру означає обрати сукупність усіх позитивних і негативних якостей західної цивілізації. У романі автор, показуючи чітке протистояння двох світів, двох традицій, підкреслює непомірну складність проблеми: Обі не виправдав сподівань жодного з них. Варто також зауважити, що Обі одночасно зіткнувся одразу з трьома конфліктами: між західним та традиційним, із непорозуміннями у клані та внутрішнім конфліктом у самому собі. Причому якщо непорозуміння у суспільстві виникло після повернення з Англії, то конфлікт у клані формувався із самого дитинства Обі: його матері, приміром, було заборонено розповідати дітям традиційні історії та легенди, оскільки це не відповідало їхньому християнському вихованню.

Роман Ч. Ачебе наголошує, що справжнє розв’язання нігерійських проблем потребує реальної адаптації цілісної ментальності до надбань кожної з культур, що перетнулися. Письменник справедливо підкреслив: „Я не є одним із тих, хто стверджує, що Африка не отримала нічого від колоніалізму, як дивно це б не звучало, але ми здобули багато. Проте, на жаль, коли стикаються дві культури, дехто може вирішити, що ми повинні взяти все оптимальне від чужої і залишити все найкраще від власної культури. Але так стається не часто. Навпаки, неодноразово буває так, що найгірші елементи старої цивілізації зберігаються, і деякі з найгірших аспектів нового додаються” [5, с. 4-5]. Тож молодим сучасникам автор радив відшукати позитивні цінності як західної цивілізації, так і традиційного суспільства, об’єднати їх, щоб досягти певної гармонії в собі.

Отже, порушуючи злободенну проблему асиміляції нації, Ч. Ачебе виокремлює роль „подвійної спадковості” у формуванні нової постколоніальної ментальності нігерійця і дає ключ для відповідного прочитання роману.

1. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Е. Саїд. – К. : Критика, 2007 – 608 с.
2. *Achebe Chinua. No Longer at Ease / Chinua Achebe.* – Greenwich, CT : Fawcett, 1969. – 161 p.
3. *Coleman, James S. Nigeria: Background to Nationalism / James S. Coleman.* – Berkeley, Calif. : University of California Press, 1963. – 510 p.
4. *Gikandi Simon. Reading Chinua Achebe: Language & Ideology in Fiction / Simon Gikandi.* – Oxford : James Currey Publishers, 1991. – 166 p.
5. *Killam, G.D. The Writings of Chinua Achebe / G.D. Killam.* – London : Heinemann, 1969 – 132 p.
6. *Okafor, Clement Abiaziem. What is in a Name: Irony as a Narrative Strategy in Chinua Achebe's „No Longer At Ease” / Clement Abiaziem Okafor // Emerging Perspectives on Chinua Achebe: vol. 1: Omenka, the Master Artist – Critical Perspectives on Achebe's Fiction / ed. by Ernest N. Emenyonu.* – Trenton : Africa World Press, 2004. – 475 p.
7. *Okere, Augustine C. Obi Okonkwo's „Bowl of Wormwood”: A Reading of Chinua Achebe's “No Longer at Ease” / Augustine Okere // Emerging Perspectives on Chinua Achebe: vol. 1: Omenka, the Master Artist – Critical Perspectives on Achebe's Fiction / ed. by Ernest N. Emenyonu.* – Trenton : Africa World Press, 2004. – 475 p.
8. *Rogers, Philip. „No Longer at Ease: Chinua Achebe's „Heart of Whiteness” / Philip Rogers // Research in African Literatures.* – Vol. 14. – 1983. – P. 165-183.
9. *The Chinua Achebe Encyclopedia / ed. by M. Keith Booker.* – Westport, CT : Greenwood press, 2003. – 318 p.

Summary

The article deals with the main factors of the creation of new mentality in the Nigerian postcolonial practice. The investigation is focused on the intrinsic contradiction of the „dual heritage” of the modern African and the role of this contradiction in the creation of the new postcolonial conscience.

Key words: Nigeria, Igbo, national identity, postcolonial mentality, dual heritage, authentic culture, conflict, Chinua Achebe.

Стаття надійшла до редколегії 23.10.2009